

Současná tvorba polské národnostní menšiny v České republice

LIBOR MARTINEK

Kultura a literatura v české části Těšínska, pro kterou se v polské historiografii a publicistice vžil pojem Zaolzie (česky Záolží),¹ zajímá badatele ve Slezsku jako specifický model kultury, v níž se odpradávná prolínaly různé a často velmi protichůdné kulturní vlivy, jejichž nositeli byli Češi, Poláci, Slováci, Židé a také skupina německy hovořícího obyvatelstva, o jejímž souhrnném označení jako národa či národnosti lze vést diskuse. Pro německy hovořící obyvatelstvo na Jesenicu (a posléze i v jiných pohraničních územích Čech, Moravy a Slezska) se vžil pojem „sudetští Němci“, přičemž jeho významový obsah se v průběhu doby měnil (Pindák 1994: 435). Pro německy hovořící obyvatelstvo na území historicky zformovaného těšínského knížectví užívá prof. Rosner označení Rakušané s ohledem na existenci habsburské monarchie, do které Těšínsko náleželo až do konce první světové války (Rosner 1995: 24). A jak si dále ukážeme, mýtus habsburské monarchie se odrazil také v tvorbě některých polských spisovatelů na Záolží.

V úvodu jsem lokalizoval oblast svého literárního výzkumu a jeho charakter, který má své limity. Nebudu proto hovořit o současné kulturní a také ekonomické situaci, v jaké se nacházejí polští spisovatelé na Záolží, protože na to téma by měli promluvit oni sami. Mohu se však zamyslet nad některými problémy, které zde vyvstávají při rozvoji česko-polské kulturní spolupráce na úrovni osobních kontaktů tvůrců, literárních kritiků a historiků i ve sféře ediční, především pokud jde o překlady. Mohu vás seznámit s několika kulturními a lite-

¹ Polský literární historik Edmund Rosner pojem Záolží vysvětluje jako termín užívaný od poloviny dvacátých let 20. století pro tu část těšínského Slezska, která po rozdělení historicky zformovaného slezského Těšínska připadla České republice. V obsahu onoho pojmu se projevuje polská perspektiva, čili z pozice Polska (například polské části těšínského Slezska) se dané území nachází za řekou Olzou (Olší), která tvoří hranici mezi Polskem a Českou republikou. Polský přívlastek „záolžanský“ se nevztahuje k projevům kultury Čechů, Slováků a Rakušanů nebo jiných národností, které se nacházely nebo nacházejí v západní části těšínského Slezska, ale k výsledkům kulturní činnosti Poláků žijících v tomto teritoriu. Z tohoto důvodu termín „literatura na Záolží“ nemůže být užít ve významu národní literatury nebo písemnictví daného regionu, ale pouze ve smyslu sebevědomí obyvatelstva hlásícího se k polské národnosti odlišujícího se od jiných Poláků tím, že žijí za hranicí (nejde však o literaturu emigrační, protože jde o tvorbu autochtonních Poláků žijících v České republice, obdobnou literární tvorbě Poláků na Litvě či Ukrajině; Rosner 1995: 24–25).

rárními fenomény, které stojí za pozornost pro svůj nadregionální význam nebo uměleckou hodnotu. Rád se s vámi podělím o své dojmy z dosavadní, plodně se rozvíjející internetnické spolupráce.

Česká literární kritika ve svých nejosvícenějších momentech věnovala literatuře na Záolží pozornost už mezi válkami zásluhou revue *Poesie*, redigované Janem Strakošem; v jeho linii pokračuje ostravský literární měsíčník *Alternativa nova*, vedený Drahomírem Šajtarem s redakčním okruhem (v němž se tvůrčí činnosti spisovatelů ze Záolží soustavněji věnují Jiří Urbanec, František Všeticka a autor tohoto příspěvku). Je třeba přitom vzít v úvahu nejen sociologický, ale též hodnotový aspekt literárněkritické, překladové i popularizační práce mezinárodního typu. Pražský strukturalista Jan Mukařovský v této souvislosti zdůrazňoval, že pro podobu a uplatnění vlivů v národní literatuře je rozhodující, jak se jejich vstupu otvírá nebo jak se ho dožaduje literární systém svými aktuálními potřebami. Jednotlivá národní umění se podle něho stýkají na bázi vzájemné rovnosti, nikoli na základě podřízenosti ovlivňovaného ovlivňovanému (Mukařovský 1966: 111).

Období, v kterém se nacházíme, tedy období intenzivních společenských přeměn a společenského pohybu, revokuje orientaci společnosti na přehodnocování vztahu k etnickému principu. Demokratizační procesy jsou u nás i v zemích východní Evropy zjevně provázeny výraznými pohyby v etnické sféře a s tím souvisejícími aktivitami v internetnické oblasti. Nové politické poměry a postup k demokratickému státnímu zřízení oživil některé záležitosti týkající se řešení národnostní problematiky Československa a nově vzniklé České republiky. Tyto otázky mají v etnické sféře buď své kořeny, nebo se do ní promítají (uspořádání státu, funkce a místo regionů v něm), otázky menšinových práv, organizací, možnosti jejich rozvoje, procesy asimilace a jejich interpretace. Působí hloubka tradic národního kulturního života ve zkoumaném regionu, trvání a intenzita internetnických či intranetnických vazeb, dosažený stupeň vzdělání a jazyk školního vzdělávání, úroveň a podoba národního politického života. Tím chci naznačit, že národnostní problematika je mnohotvárná a souvisí s celkovým vývojem společnosti i jejich jednotlivých skupin. Navíc jde o tematiku, která je částí společnosti přijímána většinou velice vážně, nezřídka příliš emocionálně. Vyskytují se však také situace opačné povahy, kdy některé momenty internetnického soužití jsou brány s humorem.

S ohledem na skutečnost, že můj příspěvek metodologicky spadá částečně také do sféry literární sociologie, případně sociologie umění, volím jako odrazový můstek na začátku svého vystoupení stanovení několika tezí, které se posléze pokusím potvrdit:

1. Polští spisovatelé na Záolží mají z hlediska své sociálně-profesní pozice od roku 1990 všechny předpoklady pro rozvoj své tvůrčí činnosti.

2. V ediční sféře od roku 1990 vzrostl počet publikací psaných polskými spisovateli na Záolží.

3. Prohloubení vazby k mateřskému polskému národu sledujeme u polských spisovatelů na Záolží již před sametovou revolucí, což mělo příčiny politické. Naopak v posledních pěti až sedmi letech se projevuje větší prohloubení vazeb na české kulturní prostředí, u nejmladší spisovatelské generace se projevuje asimilační aspekt, případně jejich tvorbu v národním jazyce ovlivňují jiné mimoestetické důvody.

4. Fakt existence polských spisovatelů na průsečíku několika kultur se u autorů s nejvyššími uměleckými ambicemi projevuje jako obohacení jejich tvorby. V tvorbě nejmladší a mladší střední generace záolžanských básníků sledujeme vlivy postmodernismu.

5. Polské středisko spisovatelů na Záolží významně obohatilo vědomí o české literatuře v Polsku díky četným překladům tvorby našich autorů. A opět díky bilingvistu záolžanských spisovatelů se čeští čtenáři mohou seznámit s novými trendy polské literatury.

V roce 1989 vzniklo Zrzeszenie Literatów Polskich w Republice Czeskiej (Sdružení polských spisovatelů v České republice), které je kolektivním členem Obce spisovatelů v Praze a Obce moravsko-slezských spisovatelů se středisky v Ostravě a Brně. Někteří členové ZLPC jsou rovněž členy Związku Literatów Polskich (Svazu polských literátů) nebo Stowarzyszenia Pisarzy Polskich (Spolku polských spisovatelů) a také Górnośląskiego Towarzystwa Literackiego (Hornoslezské literární společnosti) s centrem v Katovicích. Wilhelm Przewzek z Bystřice nad Olší je rovněž členem rady Obce moravsko-slezských spisovatelů, tudíž zástupce polské národnostní menšiny je členem řídicí struktury profesní spisovatelské organizace. Z toho jednoznačně vyplývá, že polští spisovatelé žijící v České republice mohou dnes navazovat mnohostranné vztahy nejen s profesními organizacemi ve své vlasti, ale i v zemi mateřského národa. Polský spisovatel z českého Těšínska se tedy nachází v enklávě (z hlediska druhu osídlení v tzv. etnoreální skupině), z níž je možno čas od času vystoupit, stát se součástí komplexnějšího systému. Dodejme, že tak lze činit z ideologických a politických důvodů až po listopadu 1989, kdy padly zákazy publikování a vycestování do Polska, jež postihly jednu generaci záolžanských spisovatelů od konce šedesátých let. Výhody tohoto typu enklávy jsou tu zjevné, neboť je možné navazovat mnohostranný typ vztahů s bezprostředním okolím, s mateřským prostředím a s vyššími systémovými úrovněmi (kupříkladu s časopisy vycházejícími například na Slovensku, v Německu, Francii, Anglii, Švédsku a USA nebo se zahraničními kulturními institucemi). Tvorba polských spisovatelů na čes-

kém Těšínsku sice vzniká na okraji polského i českého literárního života, mimo kulturní centra, avšak především svými nejlepšími výkony svědčí o tom, že i na periferii mohou vznikat svébytné umělecké hodnoty. Těšínsko je tedy schopno vyzařovat energii vlnovitě se šířící zpět do kulturních center (na polské straně to budou spíše Katowice a Opolí než Krakov, na české straně nepochybně Ostrava i Opava zároveň). Jde zde o problematiku vztahu lokálního a globálního.

Prohloubení vazby k mateřskému národu v kulturním životě národnostních menšin sledujeme především po listopadu 1989. Občan komunistického státu žil ve společnosti, která byla centrálně řízena a kontrolována, nebylo dopříváno sluchu lokálním kulturním iniciativám, specifickým kulturním potřebám různých etnik a za pozitivní a progresivní proces bylo vydáváno pozbývání identity národů a národností (Romportl 1993: 59). Návrat k demokratickému systému se projevil oživením zájmu polské národnostní menšiny v České republice o podobu svého postavení ve společnosti, o náležité zhodnocení dosavadního vývoje i o nastínění vývojových perspektiv. Docházelo k přeměně nebo k obnově společenských a společenskopolitických organizací zaměřených na obranu práv národnostní menšiny, jejichž činnost byla dlouhodobě zakazována, omezována, případně odváděna do oblasti národopisné a kulturní činnosti. Náhlá ztráta dosavadních jistot, byť poskytovaných totalitním státem (podmíněných „internacionalisticky“ a formálně značně omezených), přechod na podmínky tržního hospodářství s sebou nese jevy, jež mohou být etnickou menšinou vnímány s pocitem ohrožení, neboť mechanismy obrany menšinových zájmů i uspokojování oprávněných požadavků menšiny se ve společnosti teprve tvoří. Z tohoto hlediska byla společensko-organizační aktivita polských spisovatelů na Záolží skutečným předvojem v úsilí o uspokojení kulturních potřeb a nároků polské národnostní menšiny. Ve snaze o zajištění normálních podmínek pro rozvoj polské slovesnosti se kromě své práce v literární oblasti ujali aktivity na společensko-kulturním poli. Od roku 1974 byly organizovány semináře při Umělecko-literární sekci Polského svazu kulturně-osvětového (PZKO), jejichž programem byla literární setkání s účastí významných spisovatelů, literárních historiků a kritiků z Polska, organizovaly se literární soutěže. Sami záolžanští autoři se zúčastňovali literárních seminářů a soutěží v Polsku a řada z nich získala četná ocenění.² Stále častěji byly navazovány osobní kontakty s významnými polský-

² Například Wilhelm Przewczek je laureátem mnoha literárních cen a vyznamenání za poezii a publicistiku: mimo jiné získal osm prvních cen v celostátních básnických soutěžích v Polsku a byl za svou uměleckou tvorbu nebo publicistiku několikrát vyznamenán (Varšavský básnický podzim, Zlatý kahan, Mimózy vavřín, Cena polského olympijského výboru, Cena Witolda Hulewicze za poezii psanou mimo Polsko, Cena opolského vojvody, Cena Juliusze Slowackého aj.).

mi spisovatelé, kteří přijížděli na autorská setkání na Záolží. V sedmdesátých letech se přes politické okleštění kulturní činnosti na českém Těšínsku a přesto, že členové nových tvůrčích generací byli neustále vystaveni represí, podařilo rozvinout literární život v základních parametrech. V různých dobách od padesátých do konce osmdesátých let měla většina záolžanských spisovatelů zákaz publikování a dokonce zákaz práce v některých profesích jako školství nebo tisk (týkalo se to Pawła Kubisze, Henryka Jasiczka, Wiesława Adama Bergerera, Janusza Gaudyna, Wilhelma Przewczka, Jana Rusnoka, Władysława Sikory aj.). Jedním ze způsobů vyplenění literatury z její vlastní tradice bylo zbavení autorů jejich vydavatelství. Na začátku šedesátých let nenabýlo platnosti rozhodnutí o převzetí práv polské edice Krajského vydavatelství v Ostravě (pozdější vydavatelství Profil). Negativní dopad tohoto politicky motivovaného rozhodnutí se snažilo – s nejednoznačným výsledkem – napravit vedení Hlavního výboru PZKO snahou o vlastní ediční program. Po roce 1968 se řada polských spisovatelů vyjadřujících nesouhlas s agresí armád Varšavské smlouvy vůči obrodnému procesu v Československu ocitla na indexu a možnosti publikace jejich beletristických prací byly ještě více ohraničeny. Polští spisovatelé trvale žijící a tvořící v Československu občas tiskli knihy v Polsku, ale ani to se neobešlo bez komplikací.³

Jestliže byli polští spisovatelé na českém Těšínsku před rokem 1989 nuceni orientovat se na vydavatelství v Polsku, pak se nyní obracejí rovněž na vydavatele v České republice. Jejich určitým kmenovým vydavatelem je českotěšínské nakladatelství Olza, kam se po zániku polské edice Profilu přesunulo těžiště polskojazyčné vydavatelské činnosti. Vznikla rovněž menší soukromá vydavatelství jako SNOZA Kazimierze Gajdzici, SAK Kazimierze Santariuse v Albrechticích u Českého Těšína nebo Vydavatelství Antoni Sochor jr. v Českém Těšíně a při tiskárně PROprint divadla v Českém Těšíně před čtyřmi lety zahájila svou činnost knižní edice Avion.

Převažující část polské vydavatelské produkce v meziválečném období měla podobu literárních děl, jubilejních a příležitostných publikací, tištěných zpráv, školních příruček, časopisů a kalendářů. Po válce se polská vydavatelská pro-

³ O tom vydává svědectví Wilhelm Przewczek: „Dvacet let jsem nemohl v Československu vydat knihu. Až konečně v roce 1989 vyšla v ostravském Profilu má sbírka *Przewczucie ksztaltu*. Během té doby jsem vydával knihy v polských vydavatelstvích v Krakově, Opolí, Varšavě a Katovicích. Je pro mě dodnes záhadou, že se cenzura netýkala polských oficiálních vydavatelství. Vydavatelské smlouvy musely být uzavírány mezi oběma ministry kultury, protože šlo o zahraničního autora. A tak v roce 1986, když v krakovském Literárním vydavatelství vyšla má sbírka *Księga urodzaju*, se znovu projevil problém indexu zakázaných autorů. Z Prahy mi tehdy přišel dopis, že sbírka je vlastnictvím státu, protože její autor, i když je polským spisovatelem, má československé státní občanství“ (Przewczek 1998).

dukce časopisů a kalendářů podstatně zmenšila vlivem vnějších okolností. Naopak rostl počet populárně-vědeckých a literárních publikací. Zajímavým fenoménem je, že následkem postupných změn v národnostní struktuře se objevuje více česko-polských publikací. S pádem komunismu zmizela cenzura a jiné překážky formální povahy, ale objevil se problém finanční, když byly omezeny nebo zastaveny státní dotace. Navíc zaniklo ostravské nakladatelství Profil a s ním i polská edice, přestalo existovat jediné polské knihkupectví v Českém Těšíně až do roku 1999, kdy vydavatelství Olza na Čapkově ulici otevřelo své vlastní polské knihkupectví. Počet polských publikací přesto vzrostl, mj. díky sponzorům a možnostem vydávat v Polsku.⁴ Každoročně bývají přidělovány granty Ministerstva kultury ČR a z Nadace Český literární fond pro vydávání děl příslušníků národnostních menšin. Podrobnější hodnocení polygrafické úrovně polských knih a časopisů je mnohdy velmi problematické a je vinou polských autorů, že se i dnes spokojují s jejich horší kvalitou. Nesmíme zapomenout ani na polská vysílání v Ostravském rozhlasu zahájená 1. 8. 1950, která se zabývají aktuálními problémy polského společenství na Záožji a nezřídka se dotýkají kulturní sféry. Na rozdíl od rozhlasového vysílání Lužických Srbů v SRN zde však chybí doplňkové vysílání v jazyce tzv. majoritního národa, jehož příslušníkům by se touto cestou poskytovaly informace o polské národnostní menšině a její aktivitě.

Jednotlivé linky pětigenerační záolžanské fugy se skládají z literatury meziválečné (reprezentované Janem Kubiszem, Karolem Bergerem, Pawłem Kubiszem, Adolfem Fierlou, Karolem Piegzou, Gustawem Przczekem aj.), poválečné do konce padesátých let (nejvýznamnějšími představiteli zde byli Paweł Kubisz a Henryk Jasiczek), literatury od počátku šedesátých let (započatá vystoupením generace almanachu *První let* z roku 1959; patří sem Wilhelm Przczek, Władysław Sikora, už nežijící Adolf Dostal, Janusz Gaudyn aj. a po té od doby vzniku Grupy Literackiej '63 v Třinci také Wiesław Adam Berger, Gustaw Sajdok, Jan Pyszko, Kazimierz Jaworski aj.), autoři debutující v sedmdesátých a osmdesátých letech (generace almanachu *Światłocienie* z roku 1976 – Kazimierz Kaszper, Tadeusz Wantuła a Jan Daniel Zolich) a konečně z literatury nejmladší, vznikající v osmdesátých letech, tzv. generace almanachu *Spotkanie* z roku 1985 (souputníky Renaty Putzlacherové jsou tu Lucyna Przczeková-Waszková, Stanisław Jedzok, Franciszek Nastulczyk, Jacek Sikora aj.).

Tvůrčí a kulturní inteligence polské národnostní menšiny sehrála v minulosti a sehrává i dnes důležitou a nezastupitelnou úlohu při vlastním etnokulturním rozvoji. Za pozoruhodný jev lze proto označit snahu střední a nejmladší gene-

⁴ Úplnější pohled na osvobozenou ediční činnost na českém Těšínsku podává podrobná stať Heleny Legowiczové Wydawnictwa zaolziańskie po roku 1990 (Legowiczová 1997).

race polských spisovatelů na Záolží psát česky. Týká se to především dvou autorů – Renaty Putzlacherové a Bogdana Trojaka.

Renata Putzlacherová-Buchtová (nar. 15. 6. 1966 v Karvině) je autorkou několika básnických sbírek, z nichž poslední, *Małgorzata poszukuje Mistrza – Markétka hledá Mistra* (Český Těšín 1996), vyšla dvojjazyčně s českými překlady Vlasty Dvořáčkové a Ericha Sojky. Se svým manželem se přestěhovala před třemi lety do Brna a od té doby se datují její první zveřejněné pokusy o autorskou tvorbu v češtině a překlady do češtiny.⁵ Spolu s dalšími připravila antologii současné polské poezie *Bílé propasti* (Putzlacher, ed. 1997).

Bogdan Trojak (nar. 23. 3. 1975 v Českém Těšíně) je autorem dvou českých sbírek poezie *Kuním štětcem* (Brno 1996) a *Pan Twardowski* (Brno 1998), které byly pozitivně přijaty českou kritikou.⁶ Se svými přáteli založil ve vesnici Vendryně, kde má trvalé bydliště, časopis *Weles*. Redakce časopisu je česká, výjimkou však nejsou texty v polštině, což podtrhává příhraniční charakter tohoto literárního čtvrtletníku.

Co vede mladé polské autory k tomu, psát v jiném jazyce než v mateřštině, ačkoliv jde o autochtonní Poláky, nikoliv emigranty? K odpovědi na tuto otázku bude nutné se zamyslet nad jazykovým prostředím, v němž tito tvůrci vyrůstali, a nad jazykem, kterého používají.

Pro příslušníky národnostních menšin a etnických skupin ve střední Evropě a v jiných částech Evropy a světa je příznačná dvojjazyčnost (bilingvismus) nebo mnohojazyčnost (polylingvismus). Dvojjazyčnost nebo mnohojazyčnost by však neměla vést k popření a ztrátě vlastního jazyka jako jednoho z nejpodstatnějších znaků vlastní svébytnosti, identity. I v takovém prostředí lze uchovávat nebo rozvíjet národní (národnostní) povědomí. Uchování a rozvoj kultury v jinonárodním prostředí má některá svá specifika a souvisí mj. s etnicitou a tradicemi. V novém prostředí, v tzv. druhé domovině, se příslušníci národnostní menšiny střetávají s odlišnými kulturními tradicemi, s jiným stupněm kulturní vyspělosti nového prostředí a s odlišnou intenzitou působení dalších národních kultur. Pojem „nové prostředí“ platí pro polskou menšinu v ČR jen z menší části, jelikož polské obyvatelstvo je autochtonní a obývá asi 800 km² Těšínska, tedy většinu jeho historické části, jež se nachází na území dnešní České republiky. Polští emigranti, kteří se usadili v nejrůznějších místech ČR hlavně po druhé světové válce, jsou rozptýleni a tvoří kompaktní společenství s rysy národnostní

⁵ V měsíčníku *Alternativa nova* Renata Putzlacherová publikovala báseň *Druhá cesta do Brna* s poznámkou: „Brno, 25. 1. 1997. Báseň jsem napsala česky (poprvé v životě). Nemá polskou verzi. R. P.“

⁶ Bogdan Trojak je také nositelem Ortenovy ceny, udělované mladým básníkům za poezii.

menšiny. Autochtonní mluvčí v každodenní komunikaci používají více jazykových kódů, které střídají v závislosti na typu komunikační situace, jazykové kompetenci partnera v komunikaci nebo podle tématu rozhovoru. Občané polské národnosti navštěvovali zpravidla zdejší polské školy a kromě těšínského nářečí mluví také česky a polsky. To, který standardní útvar ovládají lépe, zda polštinu, nebo češtinu, je, zejména u střední a nejmladší generace, spíše individuální a je dáno povahou prostředí, kde mluvčí získal největší řečovou praxi (např. kde studoval, kde vykonával své zaměstnání), ale také rodinným prostředím, jazykovou příslušností rodičů nebo životního partnera a jiných osob, s kterými je mluvčí v kontaktu. Renata Putzlacherová v rozhovoru s Drahomírem Šajtarem uvádí, že kvůli dobrému zvládnutí polštiny se po absolvování polského gymnázia v Českém Těšíně rozhodla vystudovat polonistiku na Jagellonské univerzitě v Krakově (Putzlacher 1997a). Pak pracovala jako dramaturgyně polské scény Těšínského divadla, kde mj. upravovala polské dramatické texty. K jazykové situaci svého prostředí se vyjádřila takto: „Chodila jsem do polských škol tady, v Českém Těšíně, kde jsme měli také pochopitelně hodiny češtiny. Ale největším zádrhelem (dnes z odstupu to tak cítím) bylo to, že ve školách, na chodbách, na ulici jsme všichni mluvili místním nářečím, tj. šílenou smíšeninou slezského nářečí, polštiny, češtiny a němčiny. Takže vlastně jsem trojjazyčná. Hodně místních obyvatel proto dnes neumí dobře ani polsky, ani česky [...] Určuje nás jazyk našeho dětství, jazyk, ve kterém nám četli pohádky, ve kterém jsme říkali první slova, ve kterém jsme se modlili. Pro mne to byla polština, takže moje literární začátky byly nutně polské“ (ibid.). Co se týče Bogdana Trojaka, nepodařilo se mi objevit žádné jeho písemné vyjádření, proč píše česky, a osobně jsem se ho na to nikdy neptal. Faktem zůstává, že po ukončení polského gymnázia v Českém Těšíně vystudoval Právnickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně, kde vyučovacím jazykem je samozřejmě čeština. Trojak však píše poezii i v polštině.⁷

Téměř desetiletý věkový rozdíl mezi oběma tvůrci umožňuje hovořit o pokolení reprezentovaném Bogdanem Trojakem jako o nové básnické generaci na Záolží, dokonce související i s nejmladší básnickou generací českou, tj. mladými autory narozenými kolem roku 1975. Mluva nejmladší generace Poláků žijících na českém Těšínsku, tzn. od mateřských škol po střední školy, byla ob-

⁷ Ve druhém ročníku básnické soutěže v českém a polském jazyce Ikarovo křídlo 7. listopadu 1997, kterou uspořádala Obec moravsko-slezských spisovatelů spolu s polskými partnery (s redakcí katovického měsíčníku *Śląsk*, Hornoslezským literárním sdružením v Katovicích a těšínskou skupinou HLS za spoluúčasti Odboru kultury Vojvodského úřadu v Katovicích a pod záštitou Samosprávy katovického vojvodství) a která je zasvěcena uctění památky dvou polských letců Żwirky a Wigury (tragicky zahynuli v roce 1932 na Těrlicku při přeletu z Varšavy na aviatickou soutěž v Brně), získal Trojak druhou cenu za dílo v českém jazyce. Při veřejném čtení prací se prezentoval také svými básněmi v češtině i v polštině s ohledem na převážně polské publikum.

jektem šetření Ireny Bogoczové z Kabinetu pro výzkum polského etnika Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Východiskem jazykového výzkumu bylo určení jazykového původu těšínské mládeže. Z šetření vyplývá, že vazba místní polské mládeže je jednoznačně silnější na těšínské nářečí než na polštinu, byť je respondenty polština považována za mateřský jazyk. Svým jazykovým kódem, lokálním dialektem, se mladí Poláci z českého Těšínska odlišují při návštěvách Polska od příslušníků národa, k němuž se hlásí. České prostředí je mladým Polákům ze Záoří bližší, navíc se respondenti zajímají o dění v ČR daleko více než o informace týkající se Polska. Dlouhodobé používání standardního útvaru polštiny by jim dělalo potíže. Projev ve spisovné polštině ve svém rodném prostředí chápou jako nepřirozený. Jazykový projev v současné době nejmladší generace místních Poláků bude čím dál víc ovlivňován expanzivní většinou češtinou (Bogoczová 1997: 71–73). Česká tvorba Bogdana Trojaka může mít motivaci ve výše zmíněných jazykově-asimilačních příčinách. Literární tvorba v češtině střední generace polských autorů je domácí (polskou) kritikou v lepším případě hodnocena jako směřování k ideji evropanství a všelidské jednotě, v horším případě jako projev servility (Przeczek 1998).

Kultura národnostních menšin a etnických skupin má některé zvláštnosti vyplývající z jejich postavení v jinonárodním sociokulturním prostředí. Jsou to: 1. vztah ke kultuře národa, jehož jazykem se mluví a kterou se snaží rozvíjet ve svém prostředí, 2. vztah menšinové kultury ke kulturní tradici tzv. mateřské země a 3. vztah ke kultuře národa své tzv. druhé vlasti. Tento trojí vzájemně se prolínající vztah můžeme nazvat trojkontextovostí. Trojkontextovost se výrazně projevuje zvláště v umělecké tvorbě představitelů národnostních menšin a etnických skupin. Poetika literárních děl spisovatelů národnostních menšin bývá odlišná od poetiky literatury země předků i od poetiky literatury jejich druhé vlasti. A zároveň je jiná než poetika exilové či emigrantské literatury. Tato odlišnost vyplývá z funkce textu a z toho, ke komu se text obrací. Tvůrce, který vstřebal jak původní literaturu mateřské země, tak také literaturu dané národnostní menšiny, ale také podněty z literatury druhé vlasti, zpravidla adresuje text svého díla čtenářům ze všech těchto tří potenciálních recipientských obcí. Na Záoří se o to s úspěchem pokoušejí autoři s nejvyššími literárními ambicemi a opět bych zde jmenoval Wilhelma Przeczka, Renatu Putzlacherovou a Lucynu Waszkovou. Wilhelm Przeczek vydal své knihy v polštině jak v České republice, tak v Polsku a zároveň z jeho tvorby vyšly výběry v překladech do češtiny.⁸ Lucyna Waszková je autorkou dvou polských sbírek poezie a z její tvorby

⁸ Výběry z poezie Wilhelma Przeczka v češtině: Przeczek 1991, 1996a, 1998a. Prózy W. Przeczka přeložené do češtiny: Przeczek 1992, 1995, 1995a.

vyšel český výbor a překlad poslední sbírky (sbírky v polštině viz Waszková 1988, 1994; překlady a výběry v češtině Waszková 1994a, 1996). Renata Putzlacherová se výboru do češtiny zatím nedočkala, pouze její poslední sbírka je dvojjazyčná. V poslední době se u některých záolžanských spisovatelů tzv. dobrého průměru setkáváme se snahou uvádět svou tvorbu také do češtiny (například u Marie Chrašcinové a Františka Hennera).

Obrazem multikulturního prostředí na Těšínsku v konkrétních dílech těchto básníků jsem se zabýval v několika studiích (Martínek 1998, 1996, 1996a). Vyplývá z nich, mimo jiné, že u každého z nich se postavení na průsečíku několika kultur projevuje různě.

Wilhelm Przewczek (nar. 7. 4. 1936 v Karvině) se ve své tvorbě inspirované hornickou Karvinou, beskydskou přírodou projevuje jako bystrý a citlivý pozorovatel-regionalista, chápeme-li regionalismus pozitivně jako určitý stav společenského vědomí, které dominuje ve společnosti obyvatel regionu a v jejich názorově tvůrčích kruzích (a které se váže rovněž k ekonomickým, kulturním a politickým aktivitám daného obyvatelstva). Ve svých existenciálně laděných básních čerpajících podněty v osobních prožitcích, impresivních verších z cest po Evropě a litanických básních sbírky *Male nocne modlitwy* (Przewczek 1996) a zejména v próze *Kazinkowe granie* (1994), která se dočkala překladu do češtiny a nyní se chystá německý překlad, opouští tvořivý verismus ve prospěch univerzálnější podoby umělecké výpovědi.

Básně Lucyny Waszkové (nar. 12. listopadu 1964) mají převážně reflexivní charakter a jsou ukotveny v časoprostoru města konce 20. století a v jeho všednodenních kulisách. Není přitom podstatné, zda je tu topos Český Těšín (a terén Záolží), což odlišuje Lucynu Waszkovou od jejích generačních soupeřů (Renaty Putzlacherové a Jacka Sikory), ani to, že autorkou veršů je Polka, ergo příslušnice národnostní menšiny. Jazyková diference pro ni není příležitostí k ideové tematizaci, promítá se však – o to bolestněji – do jejích soukromých vztahů. Město je pro autorku zástupným znakem, metonymií. Lyrický subjekt vnímá současnou internetnickou situaci inter muros, nikoliv extra muros. Nemluví se tu často ani tak o světě, jako spíš o duši ve světě. Autorce je vlastní metoda střihu, čímž vzniká pestrá a přitom jemná mozaika složená z malých (ale také velkých) paradoxů, stavebním prvkem jsou drobnosti, promítání se do věcí, jejich ožívování, personifikace. Všednodenní existencialismus je tu oproštěn od patetičnosti, příznačné pro poezii regionálního významu. Tvorba L. Waszkové má blízko k existencialismu křesťanského typu.

Lyrický subjekt debutantské sbírky *Próba identyfikacji* (Profil, Ostrava 1990) Renaty Putzlacherové s ironií i sebeironií ověřuje nejrůznější aspekty regionu,

podrobuje ho rozličným zkouškám a (abych parafrázoval Marcela Prousta) hledá v něm přítomný čas doby. Autorka se tedy pokouší o identifikaci se zemí svých otců, avšak ta vyznívá groteskně, neboť tu sledujeme napětí mezi rolí soukromou a veřejnou. Distance od omezujících národních stereotypů, hesel, mýtů a tradic je tady traktována jako apel mládí na duchovní povznesení nad dosa- vadní hodnoty polské diaspory a nalezení hodnot nových.

K dalšímu průzkumu kulturní symboliky regionu Zálží a geneze svého ro- du se Renata Putzlacherová vrátila čtvrtou autorskou sbírkou *Ziemia albo-albo* (Putzlacher 1993). Z hlediska stylizace umělecké, ale také lidské, zde Putzla- cherová začala vytvářet osobní mýtus „vnučky monarchie“ (z básně *Wnuczka monarchii*), narozené pro provincii, obyvatelky „čtvrtého rozměru“ (z básně *Dorastanie do rodowodu*), zdůrazňující své rakousko-ukrajinsko-haličské koře- ny nejen ve struktuře básně, ale také v autorské předmluvě ke sbírce.

Zatím poslední sbírka Renaty Putzlacherové *Małgorzata poszukuje Mistrza – Markętka hledá Mistra* (1996) jako by v sobě syntetizovala leitmotivy dosavadní lyrické tvorby a otevírala se nové významovosti. Již v *Ziemi albo-albo* nalezneme intertextuální relace k sémantickým blokům Miłoszovy *Země Ulro* a *Litevskému divertimentu* Josifa Brodského.⁹ Strukturálním a sémantickým pretextem v nové, složitě a významově zvrstvené struktuře sbírky *Małgorzata poszukuje Mistrza – Markętka hledá Mistra* se záměrným, v díle vědomě realizovaným a pro recipi- enta zjevným způsobem stává román *Mistr a Markętka* Michaila Afanasjeviče Bulgakova. Autorka v průběhu kreativního aktu intertextově navazuje na Bulga- kovovo dílo dialogickou formou, způsobem afirmativním (prostřednictvím aluzí a citátů) i kontroverzním (perzifláží a parafrází), nikoliv však celoplošně, ale transtextuálně. Již relace k názvu Bulgakovova románu signalizuje paratextové navazování prostřednictvím mytizovaného titulu sbírky *Małgorzata poszukuje Mistrza – Markętka hledá Mistra* (obdobně si autorka počínala už při volbě titulu předcházející sbírky *Ziemia albo-albo*). Specifickým případem paratextové relace se zde staly intermediální konexe (spoje) literárního textu ke znakovým systémům materializovaným též jinak než jazykově. Konkrétně chci upozornit na ilustrace akademického malíře Macieje Bieniasze, jehož obrazy vznikly nezávisle na sbírce a jimiž (spolu s jeho zajímavými postřehy týkajícími se Bulgakova) byly in-

⁹ Světovou literární vědu v minulých desetiletích poznamenalo studium intertextuality. Obvykle se uvádí, že je- ho teoretickým inspirátorem je M. M. Bachtin, významnou pokračovatelkou francouzská literární teoretička J. Kristevová nebo francouzský strukturalista Gérard Genette. Tato pozornost je dána i faktem, že v beletrii se dnes velmi často setkáváme s tím, co je podstatou intertextuality, totiž s různými formami zpřítomňování a rep- likování toho, co již dříve bylo literárně vytvořeno a co se stalo součástí historického fondu. Nezbytným před- pokladem literatury je literatura – literatura se nutně rodí z literatury. V rámci pražského strukturalismu (a neo- strukturalismu), k němuž se přirozeně hlásím, se pro tento jev užívá termínu „mezitextovost“.

spirovány i některé básně sbírky. Svou roli při vzniku textů sbírky sehrál i výrazný emocionální zážitek (kromě četby knihy) ze zhlédnutí divadelní verze Bulgakovova *Mistra a Markétky* v době autorčiných krakovských studií, po kterém teprve následovala důkladná a opakovaná četba knihy. Svůj nemalý vliv měla skutečnost, že Renata Putzlacherová žije ve městě bláznivé Markéty, kterou v písňovém textu zvětšil českotěšínský bard Jaromír Nohavica (přímá aluze na bláznivou Markétu se objevuje v básni Markétčin bál, i to, že autorka pojala záměr vydat sbírku třicet let po prvním zveřejnění Bulgakovova románu (v časopise Moskva v letech 1966–1967) a její „post scriptum“ k němu se tak objevilo v době autorčiných třicátin, což je zároveň věk Bulgakovovy Markétky.

Ač literární kritika sice sleduje projevy intertextuality především na postmoderních dílech (u Jorge Luise Borgese, Umberta Eca, Pavla Vilikovského aj.), váhám sbírku *Małgorzata poszukuje Mistrza – Markétka hledá Mistra* označit za postmoderní. Postmodernismus si zakládá na destrukci a dekonstrukci textu, převládá palimpsestovost, což pozorujeme i zde. Avšak autorce zjevně nejde o deheroizaci, demystifikaci či demytizaci velkých osobností dějin, jak jsme toho svědky v postmoderní literatuře (to ji odlišuje od generačních soupeřníků soustředěných kolem zaniknuvšího časopisu *Modrý květ* a na jeho troskách nedávno vzniklého časopisu *Weles*, zvláště pak od tvorby Petra Motýla). K stěžejním postavám Bulgakovova románu (Pilát Pontský, Mistr, Markétka, Margot, Ješua Ha-Nocri) se staví perziflázním způsobem, aby v tematické vrstvě sbírky jejich role komentovala, přehodnocovala, hodnotila. Z množiny literárních aluzí na povrch vystupuje aluze k faustovské látce (Markétka se pro svou lásku k Mistrovi odhodlá k sebezahubě). Významově zatížený motiv Markétčiny oběti je ostatně tematizován v obou žánrově odlišných textech: jak v dialogické struktuře Bulgakovova románu, tak v monologické struktuře sbírky Renaty Putzlacherové. U Goetha Markétka představuje symbol existence lidského rodu a svým konáním dává smysl Faustově obměně biblického verše „Na počátku bylo slovo“ za „Na počátku byl čin“. Jestliže současnost staví před člověka množství otázek zpochybňujících smysl jeho existence a pochybným se stává i onen „čin“, který přetváří a často ničí svět a jímž lidstvo předstihlo svou schopnost historické sebereflexe, pak v závěru básně Renaty Putzlacherové Z Fausta můžeme číst naději pro budoucnost ve verši: „Já chtěla dar ti dát vzácný syn by byl tvým perpetuem.“ Z jiných metatextových odkazů sbírky *Małgorzata poszukuje Mistrza – Markétka hledá Mistra* upozorňuji na aluze na Bibli, antickou a středověkou kulturu i poezii polských autorů. Renata Putzlacherová tedy traktuje *bulgakovovský* pretext jako model sui generis a zároveň jako východisko k tvořivému navazování. Nejde tedy o plagiát.

Podobně v Trojakově druhé sbírce *Pan Twardowski*, jejíž titul by v Genetteově klasifikaci intertextuality reprezentoval případ paratextuality, zřetelně provstává pretext polské romantické poezie (Žilka 1999: 27). Je jím dialog postav pana Twardowského s Borutou. Jde o polského Fausta, který se upsal dáblu a po vysvobození z jeho moci se dodnes vznáší mezi nebem a zemí. Z dalších pretextů básní sbírky bych připomněl dialog Daidala s Koré v oddílu Gutský Daidalos. Z hlediska teorie intertextuality máme v těchto případech co činit s partiální tematickou návazností posttextu na pretext (Žilka 1999: 29). Uvažujeme-li spolu se slovenským literárním vědcem Tiborem Žilkou nad způsobem využití faustovského mýtu jak u Trojaka, tak u Putzlacherové, docházíme k závěru, že ani u jednoho z nich nejde o postmoderní fázi zpracování, kterou bychom mohli nazvat „triumfální svobodou“, při níž dochází k splynutí Fausta a Mefistofela v jedné osobě, respektive k různým obměnám těchto postav (Žilka 1999: 31). Nepochybně se tyto návaznosti umísťují do tzv. přechodné fáze, již tvoří existenciální podoba Fausta, preferovaná literárním (a uměleckým) existencialismem. (Zamítáme tedy romantický nebo dokonce folklorní model uměleckého zpracování mýtu o Faustovi.) Podle Žilky je náplní smlouvy mezi Faustem a Mefistofelem v období moderny a existencialismu odpověď na otázku „Kdo má ovládat svět?“. Namísto touhy po poznání dominuje touha po moci. Smlouva s ďáblem je legalizováním, potvrzením této moci (Žilka 1999: 39).

Na českém Těšínsku rovněž působí autoři, kteří psali nebo píšou tvorbu v nářečí a s ohlasy folkloru (Anna Filipeková, Ewa Milerská, Aniela Kupcová, Władysław Mfynek). A byla a je zde skupina autorů úzce svázaných se svým střediskem a pouze jemu sloužících. Budiž k tomu řečeno, že ačkoliv tvorba autorů jako Władysław Sikora, Kazimierz Kaszper, již zemřelí Paweł Kubisz a Henryk Jasiczek nepřekračuje nebo nepřekračovala regionální a etnický horizont, mnohdy využívají (vyžívali) moderních vyjadřovacích prostředků, nežádka odvozených z polské literární avantgardy.

Bohatá je překladatelská činnost spisovatelů na Záolží. Koncem padesátých let a v letech šedesátých překlady spisovatelů na Záolží, hlavně z češtiny, měly příležitostný charakter a odpovídaly především potřebám žurnalistiky (*Głos Ludu, Zwrot, Jutrzenka, Ogniwo, Nasza Gazetka, Kalendarz Śląski*). Teprve v posledních desetiletích výrazněji vzrůstá jejich váha. O to se zasloužili Henryk Jasiczek, Janina Kowalská, Kazimierz Jaworski, Wilhelm Przczek, Renata Putzlacherová, Lucyna Waszková, Władysław Sikora, Jan Pyszko, který překládá také ze slovenštiny. Uvádět všechny časopisecké a knižní překlady českých a slovenských spisovatelů do polštiny, jichž je navíc značné množství, by bylo nad možnosti mého příspěvku. Odkazují proto na svou studii o překladatelské aktivitě polských spi-

sovatelů na Záolží, kterou jsem přednesl na literárněvědné konferenci Česká a slovenská literatura dnes, jež se konala v rámci festivalu Bezručova Opava v roce 1996. Studie byla otištěna ve sborníku z konference (Martinek 1997).

Není pochyb o tom, že vzájemný kontakt a plodné ovlivňování české, polské a také slovenské literatury je potřebné a užitečné. Polští spisovatelé na Záolží ex private industria velkou měrou přispěli k reprezentaci kulturních hodnot v trojúhelníku tří národních, charakterem jazyka vzájemně si blízkých literatur.

Literatura

BOGOCZOVÁ, Irena

1995 „Jazyk – významný etnoidentifikační činitel“, *Slezský sborník*, č. 1–2, str. 71–73

GENETTE, Gérard

1997 *Palimpsest* (Lincoln–London: University of Nebraska Press)

HENNER, František

Tichý svědek, přel. L. Przeczek a W. Przeczek (Albrechtice u Českého Těšína: SAK)

CHRAŠCINOVÁ, Marie

1997 *Čas písně*, přel. z *Czas pieśni* L. Martinek a W. Przeczek (Český Těšín: Olza)

LEGOWICZOVÁ, Helena

1997 „Wydawnictwa zaolziańskie po roku 1990“, in *Watra* (Cieszyn–Bielsko-Biała: Pro Filia), str. 103–15

MARTINEK, Libor

1996 „Doslov“, in L. Waszková: *Čtyři období lásky* (Albrechtice u Českého Těšína: SAK), str. 42–45

1996a „Doslov“, in R. Putzlacher: *Małgorzata poszukuje Mistrza – Markétka hledá Mistra* (Český Těšín: Avion), str. 146–52

1997 „Současná překladatelská aktivita polských spisovatelů na Záolží“, in *Česká a slovenská literatura dnes* (Ústav pro českou literaturu AV ČR – Slezská univerzita Opava: Praha–Opava), str. 155–60

1998 „Wilhelm Przeczek – „Intimní bedekr““, *Těšínsko*, č. 1, str. 26–28

MUKAŘOVSKÝ, Jan

1966 *Studie z estetiky* (Praha: Odeon)

PINĎÁK, František

1994 „Sudety, termín zeměpisný?“, *Akord*, č. 8, str. 435–38

PRZECZEK, Wilhelm

1991 *Promlčený počet štěstí*, ed. I. Šajner

1992 *Břečťan a jiné strašidelné povídky* (Karviná)

1994 *Kazinkowe granie* (Warszawa: IBIS)

1995 *Bienále pivní pěny* (Albrechtice u Českého Těšína)

1995a *Hudba z nebe* (Opava)

1996 *Male nocne modlitwy* (Cieszyn: Wydawnictwo Macierzy Ziemi Cieszyńskiej)

1996a „Příliš pozdní milenec“, ed. J. Šofar, přel. J. Zogata, in *Tvar*, edice TVARy; 2. vyd. Český Těšín, SNOZA 1999

1998 *Marzenia o wspólnocie odrębnej*, rukopis referátu předneseného na konferenci Culture of Time of Transformation v Poznani

1998a *Intimní bedekr*, ed. a překlad L. Martinek (Český Těšín: Olza)

PUTZLACHER, Renata

1990 *Próba identyfikacji* (Ostrava: Profil)

1993 *Ziemia albo-albo* (Český Těšín: Olza)

1996 *Małgorzata poszukuje Mistra – Markétka hledá Mistra* (Český Těšín: Avion)

1997 „Druhá cesta do Brna“, *Alternativa nova*, č. 9, str. 458

1997a „S Renatou Putzlacherovou“, *Alternativa nova*, č. 9, str. 486

PUTZLACHER, Renata (ed.)

1997 *Bílé propasti*, spolu s B. Trojakem, M. Zelinským, L. Martinkem (Brno–Vendryně: Host–Weles)

ROMPORTL, Simeon

1993 „Slovakobohemika“, *Proglas*, č. 9–10, str. 59–66

ROSNER, Edmund

1995 *Literatura polska z czeskiego Śląska* (Cieszyn: UŚ Filia w Cieszynie)

WASZKOVÁ, Lucyna

1988 *Bunt włosów* (Ostrava: Profil)

1994 *Cztery pory miłości* (Český Těšín: Olza)

1994a *Koncert na přání* (Ostrava: VMCG)

1996 *Čtyři období lásky* (Albrechtice u Českého Těšína)

ŽILKA, Tibor

1999 „Postmoderní podoby doktora Fausta“, in *Intertextualita v postmodernom umení* (Nitra: FF UKF–Ústav literárnej a umeleckej komunikácie), str. 27–42